

DJONGKO
DJAKA LODANG

KAWEDAR

inggih

DJONGKO RONGGAWARSITA
KAWEDAR

Wedaranipun kadjarwakaken dening:

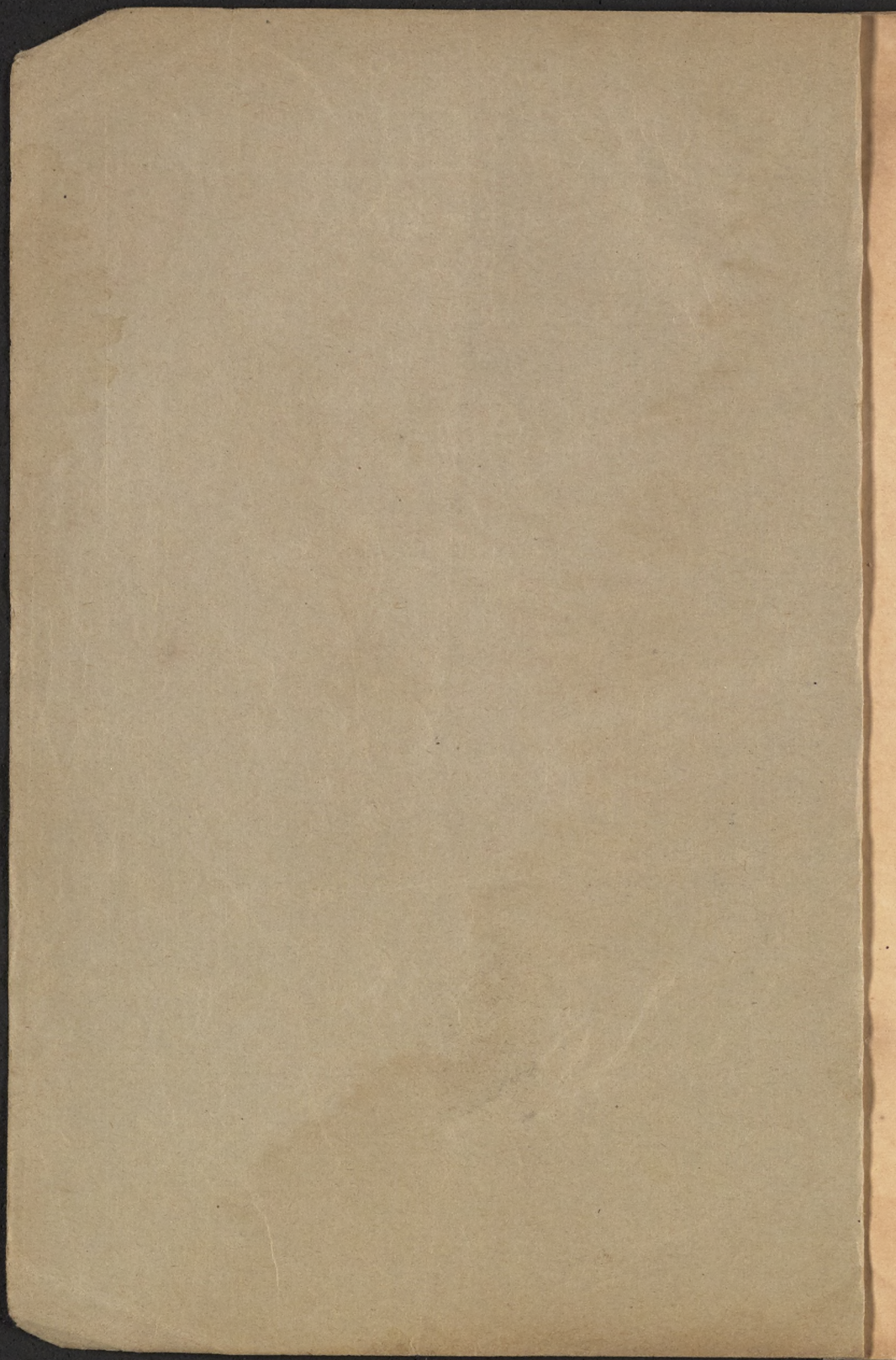
KI MARDIBUDHI

ing

MADIUN

Kawedalaken lan kasade dening:
Toko Buku Pustaka Djawi „GURU - BUDHI”
Djl. Kalimantan No. 42 ~ Madiun.

Handwritten: Tjandrasangka Har's 16.50
DJONGKO

DJAKA - LODANG

KAWEDAR

inggi

DJONGKO RONGGAWARSITA

KAWEDAR

Wewedaranipun kadjarwakaken dening:

KI MARDIBUDHI

ing

MADIUN

Tinengeran Tjandrasangkala: Asta pudjangga angesti tjandraning kaswargan luhur (1888).

Ingetung Surjasangkala : Tjatur wedha murtining djagad sampurna (1834).

Sesanti: Eling eling, kang lali muga (pada) elinga.

Toko ANEKA
DJ. PASAR 51 - TELPON No. 56
BANDJARNEGARA

Kawedalaken lan kasade dening:
Toko Buku Pustaka Djawi „GURU - BUDHI”
Djl. Kalimantan No. 42 — Madiun.

KI MARDIBUDHI.
(Pangripta)

*Wewenang kaaajoman Undang2
buku kang s.h katanda tangan dening penerbit.*

LC Control Number

2009

332775

*Sang Suwargi ingkang Minulya ing djagad
Raden Ngabehi Ronggawarsita.*

*Pudjangga Dalem
ing
Nagari Surakarta Adiningrat.*

1. PURWAKA.

UNG ILAHENG HONG MANGARTJANA MATAJA
AWIGNA MASTU NAMA SIDHI.

Dyan punika reke bebukanipun wurjaning Serat Djangka Djaka Lodang kawedar, amarsitakaken wewedaraning djangkanipun Sang Suwargi ingkang Minulya ing djagad inggih pandjenenganipun Sang Pudjangga Raden Ngabehi Ronggawarsita. ingkang wewedaraning djangkanipun kaendakaken dateng nami pasemon Djoko Lodang.

Senadyan Serat Djangka Djaka Lodang punika sampun asring ugi kawedaraken dening para ahli djangka, ewasamanten kados boten wonten awonipun manawi kula tumut urun? anarbukani, awit pamanggih kula, sapinten kawigatosanipun kawruh? djangka ingkang ngantos meh kalimrah dados kapitadosaning akatah, utawi ngantos kadosdene kapiandelan bilih djangka punika inggih kawontenanipun pepasten ingkang sampun tamtu kadadosanipun (kados ingkang kasebat miturut suraosing pandjangka wau), mila kadospundi menggah ing salugunipun weweraning ukara-patra ingkang sinandi? wonten ing salebetipun ungel?aning djangka manawi kasundukaken kalijan kawontenan?ing kadadosan ingkang sampun kanjatahan, punapa saged kepok utawi boten, pangripta amung sadermi njumanggakaken, amargi ngrumaosi anggen kula katjupetan seserepan saking babipun kawruh? ingkang kasebat

Nanging nadyan makaten, mbok bilih sesandining lukita utawi lelungiding djangka? wau saged ngepleki (notjogi) ing ngriki atur pamrajogi kula, inggih langkung utami kedah kasaringa malih kelajan ginalih mempan, djer ing atasipun kapitadosan makaten, sampun ngantos anuntan namung winastan saking gugon tuhon kemawon. kadjawi, kedah samestnipun awit anggugu sangkaning tuhu. tegesipun anggugu ing kanjatahan.

Mila makaten, djalaran djangka makaten djangkaning djangkah, upami liripun kadosdene pasta lan pasti. Pasti punika njata, pasta punika pangesti, dados tjetanipun pangesti (angesti) ing kanjatahan. Mila kados pundi menggah djangkah?ing kawontenan kita ingkang sampun kanjatahan kalijan djangkaning djangkah kasebat wau, punika, bilih saestu notjogi kalijan djangka kasebat, rehning djangka? wau kawangun dening leluhur ing kina?, dados jen makaten harak kapara-jekti bilih para leluhur kita ing kina-makina wau tuhu limpad ing budhi saha putus ing pangawikan miwah tuhu waskita anggenipun nawung ing kridaning rat, mila inggih saking punika, dados inggih lajak kemawon manawi kawontenan kita ing nguni? kawarti tuhu luhuring budhi budhaja sarta kabudhajanipun nelahi ing saindenging rat pramudita.

Saladjengipun punapa menggah ingkang kaangkah, dene para leluhur? samanten atetilar pustaka? utawi saugi ingkang awujud djangka punika (?). Sadaja wau, boten sanes awit anggenipun sutresna rumengkuh ing kasantosan amrih widadaning karahajon sahingga turun-tumurun ing para kawula (rakjat) sanuswa bangsa, supados samija saged ananggapi ing ulah kridaning kawontenan ing mangsa-kula kinarjo ambudi dateng karahajoning bebajran, kelajan saranaa pamatawis saking (angengeti) wewarah? ungel?aning sastra lukita saking iketaning tjarijos? kina kasebat.

Madiun 9 September 1956.

1 Sura (Kemis Legi; 1888
(wuku Galungan, windu Sengara).

Sugeng rahaju budhi
pangripta :

KI MARDIBUDHI.

1. SASMITA BADE MANDJALMANIPUN KI DJAKA LODANG.
 SINANDI WONTEN ASMANIPUN SANG PUDJANGGA.
 ING UKARA SASTRA PURWA-WASANA.

- (1) **RONG**eh djleg tumi**BA**, Tegesipun sadasa (10) pada
 (2) **GA**garan santo**SA**, punika saben satunggal pada wi-
 (3) **WAR**tane meh te**KA**, witan wekasanipun saking nga-
 (4) **SI**kara karo**DA**, djeng mangadap utawi saking
 (5) **TA**tage tan ka**TON**, wingking mangandap mungel :
 (6) **BA**rang barang nge**RONG**,
 (7) **SA**guh tanpa ra**GA**,
 (8) **KA**tali kawa**WAR**, Ronggawarsita basa kadaton
 (9) **DA**dal ameka**SI**, Basa kadaton Ronggawarsita.
 (10) **TON**da murang ta**TA**.

Wedaran pikadjenganipun ukaraning djangka 10 pada:

- (1) Tan kanjana² dahuruning djaman kadi tanpa sangkan tekane.
 (2) Nanging dahuruning djaman mau jaiku kang dadi **Lelan-
 taran** ija **sarananing kasantosan** (*inggih bade duma-
 dosing kamardikan kita nalika punika*).
 (3) Ing mangko **wartane** wus meh **tumeka** (nekani).
 (4) Jaiku bakal kadadejane **sikara-sinikaran** awit saka **kro-
 daning** napsu angkara murka.
 (5) Ananging wong paprentahan Walanda **ilang kakendelane**.
 (6) Mula satemahan **ringkih** (*lemah*) **samubarange**.
 (7) Ewasamono paprentahane wong Walanda peksa wani angan-
 teb perang.
 Amung bae ing sarehne ringkih lan kalemahane mau, dadi
 kasaguhane anganteb perang salugune amung kekarepane
 paprentahane bae, nanging **para pradjurite sanjatane pada
 wedi** ing paprangan, kang mangka pradjurit mono sabenere
 dadi kakuwataning nagara lan paprentahan.
 (8) Mula ing sawuse kadadejan paperangan lumawan Djepang
 wong (paprentahan) Walanda satemah kena **kinepung pu-
 tuk binaja** mangap.
 (9) sarta **ing wekasan anemahi dadal larut** paprentahane
 wong Walanda ana ing kene (Indonesia),
 (10) amarga wong Walanda ana ing kene **tanda** banget anggone
amurangtata anggone ndjadjah.

Wedaran murad maksudipun:

- (1) **Rongeh djleg tumiba.** Tegesipun tanpa kanjana² dahuru-ning djaman kadi tanpa sangkan datengipun (ndatengi). Rongeh punika maksudipun satunggiling manah (ati) ingkang kraos djindja, genjeh, gendjeh utawi gojang. Nanging ing rehning punika tembung sesandi ingkang tumudju dateng djangkaning djaman, dados gampiling tembung rongeh wau ing ngriki ladjeng aretos: horeg utawi dahuru. Inggih punika horeg utawi dahuru kawontenaning djaman ingkang boten kanjana² wau, dados mbokmanawi kadjengipun, wontenipun dahuruning djagad, perang donja ingkang kaping kalih kapingker. Djleg tumiba, punika maksudipun dawah ingkang tanpa sangkan utawi boten kanjana². Kadosta, sinten ingkang saged angggambaraken ubenging kawontenan ing saderengipun(?), punapa malih punika ladjeng dados djedjalaran kamardikaning nagari kita Indonesia. Pramila ing ngriku saladjenging ukara nunten katjetakaken:
- (2) **Gagaran santosa.** Tegesipun lelantaran utawi sarananing kasantosan. Gagaran (gegaran) tegesipun: garan (danganan) utawi gagang, utawi inggih ateges: sarana (sarat) ingkang dados lelantaran, utawi inggih anggadahi teges malih: we-waton, pokok utawi pok. Dene tembung santosa punika anggadahi teges: kijat (kuwat), bakuh utawi kukuh, dados gagaran santosa punika ing ngriki ladjeng aretos: lelantaran utawi sarananing kasantosan. mBok manawi ingkang kamaksudaken gagaran santosa punika wau saking karsanipun Sang Pudjangga amargi inggih bade dumawahing kasantosan kita ingkang tumudju dateng kamardikanipun nagari lan bangsa kita ingkang sarana dahuru utawi rongehing kawontenan ksb. dene bade tumimbuling kadadosanipun saladjengipun kawedaraken:
- (3) **Wartane meh teka.** Tegesipun wartosipun (kabaripun) sampun bade dumugi utawi dateng. Wartos punapa? Inggih punika wartosipun badening kadadosanipun gagaran santosa inggih kamardikan kita, punika kadinginan praptaning gara² ingkang minangka dados lelantaranipun, dene gara² wau inggih punika wontenipun dahuru ksb. Dene wontenipun dahuru wau sampun tamtu punika saking hardaning angka-ramurka, boten narimah, mila saladjengipun nunten kadamel ukara:

(4) **Sikara karoda.** Tegesipun sikara-sinikaran, giles-giniles (tindas-menindas) apantjakara utawi perang. Tembung sikara punika tegesipun munasika, salah gawe utawi sija? lsp. Dene tembung karoda manawi saking tegesing kroda, aretos: nepsu, wani, bendu lsp; nanging bilih karoda punika kapi-rit saking tembung roda, punika inggih ladjeng anggadahi retos: giniles, anggiles lsp. mila tembung sikara karoda, ing ngriki ladjeng kening dipun tegesi: sikara-sinikaran utawi giles-giniles, plindes-pinlindes, apantjakara utawi perang lsp. Nanging ing salebeting sikara-asinikaran (perang) wau ing ngriku ladjeng karamalaken malih saterusipun:

(5) **Tatage tan katon.** Tegesipun itjal utawi boten katingal tataging manah, punika aretos sirna kakendelanipun. Inggih ing salebetipun wonten ing djaman sikara-asinkaran wau ingkang kamaksudaken sirnaning kakendelanipun, mbokmanawi boten sanes mestinipun inggih katudjokaken dateng kawontenaning paprentahan Walandi duk ing nalika samanten dene kaparanjata djerehipun tetijang (pradjurit) Walandi lumawan Djepang. Mila ingkang makaten wau ladjeng andjalari kawontenanipun tetijang (paprentahan) Walandi dados ringkih, kados ingkang katjeta wonten ing ngandap:

(6) **Barang-barang ngerong.** Tegesipun samukawisipun dados ringkih utawi lemah. Punika awit kabekta tetijang (pradjurit) Walandi adjrih lumawan perang ksb. Ngerong punika ateges nggronggong, growoh, gesong utawi growong, dados tembung punika bilih tumrap ing kawontenan inggih ladjeng anggadahi retos ringkih utawi lemah. Mila nalika samanten Walandi pinukul perang dening Djepang, ing ngriku kados namung kapeksa sanget anggenipun amagut perang, sarta ing sarehning amargi saking adjrihipun wau mila Walandi inggih sakelangkung ringkihipun. Nanging sanadyana makaten, sarehning ingatasing paprentahan inggih ladjeng kapeksa tumandang perang nanggulangi krodaning mengsah, nadyan tinemaha kados pepaosipun:

(7) **Saguh tanpa raga.** Tegesipun satunggaling kasagahan ingkang boten sembada utawi tanpa kekijatan. Raga punika maksudipun kekijatan obahing gesang, mila tembung saguh

tanpa raga, punika menggah tumrap ing badan aretos satunggaling kasagahan ingkang namung wonten ing batos utawi wonten suwanten kemawon, upaminipun: ing batos narimah nanging ing lahir adjrih, dados wontenipun namung manah nganta², utawi kenging winastan namung suwanten kemawon. Inggih ing nalika punika (samanten'), rikala paprentahan Walandi ing ngriki ngumumaken perang lumawan Djepang. punika salugunipun namung pikadjenganing paprentahanipun kemawon, nanging sanjatanipun pradjuritipun tetijang Walandi sami adjrih dateng paperangan, dados punika kenging winastan satunggiling kasagahan ingkang boten sembada utawi tanpa kekijatan, pramila ing ngriku Walandi ladjeng katemahan:

- (8) **Katali kawawar.** Tegesipun kadosdene tinangsulan dipun djaring, sinrimped², kinepung putuk binajamangap. Katali, sampun terang retosipun: dipun tangsuli, binanda binlenggu tuwin sasaminipun. Kawawar tegesipun kadjaring, dipun sarimped, dipun tradjang lsp. mila ing ngriku Walandi ladjeng katemahan:
- (9) **Dadal amekasi.** Tegesipun wekasan dadal ingkang pinanggih. Dadal punika tegesipun bobol, bodol, wudar, ambyar, bosah-basih, ambruk lsp. dados punika aretos dadal utawi ambrukipun paprentahan Walandi, inggih ing ngriku pungkasanipun paprentahan Walandi wonten ing Indonesia ngriki djalaran tingkahipun pandjadjah Walandi wau sampun:
- (10) **Tonda amurang tata.** Tegesipun tanda anggenipun amurang tata dados pandjadjah.

—oOo—

3. DJARWANING TEGESIPUN NAMI D J A K A L O D A N G.

Tembung nami **Djaka Lodang**, punika mbokmanawi karosanipun Sang Pudjangga anggenipun damel tembung nami Djaka Lodang ksb. pantjen kasengadja kadamel saloka utawi pasemon tumrapping lelampahan ingkang bade kadadosan, djalaran ngengeti menggah pandamelipun (pangarangipun) Serat Djaka Lodang ka-

sebat ing nalika samanten wonten salebetipun djaman pendjadian Walandi, dados saged ugi kemawon punika tembung nami ingkang angemu sandi utawi keeras, nebihi prakawis awisan (delict).

Wondene tembung nami Djaka Lodang ksb. menggahing pasemon utawi saloka wau jen kalaras maksudipun, Djaka aretos muda utawi neneman (pamuda/pemuda), dene Lodang punika mbokmanawi sami ugi utawi mirip kalijaa tembung ludang. Ing mangka tembung ludang, punika anggadahi teges uwis, utawi rampung, tlesih utawi slesih, inggih punika karampunganipun padamelan utawi karampunganing gawe, dados bilih makaten menggah ingkang kinarsakaken dening Sang Pudjangga maksudipun nami Djaka Lodang ksb. aretos: **Pemuda ngrampungni gawe**, utawi **Pamuda ambengkas** (ngentasi) **karja** (Pamuda menyelesaikan tugas kewadjabannja).

—ooOoo—

4. DJANGKANIPUN SANG PUDJANGGA

ingkang kaendakaken dateng

K I D J A K A L O D A N G .

Lugunipun

Djarwa wedaran

wetahing maksud kirang langkung :

(1) <i>Djaka Lodang gumandul,</i> (2) <i>Praptaneng panggentengkrang sru muwus,</i> (3) <i>eling-eling pasti karsaning Hyang Widhi,</i> (4) <i>gunung mendak djurang mbrendjul,</i> (5) <i>ingungsir pradjaprang kasar.</i>	(1) Djaka Lodang pitados, (2) ing sadumuginipun kawontenaning mangsa-kala. Milla ing ngriku Ki Djaka Lodang (inggih ingkang salugunipun Sang Pudjangga) kados sampun boten nggalih sumelang utawi sampun boten ragu2 anarbukakaken ing sabdanipun kelajan sora pangandikanipun makaten: (3) "Eling-elingen manawa wus pinasti saka karsaning pangeran,, (4) jen papren:ahane wong Walanda bakal mendak (kendak) sarta bakal nungule paprentahane wong Djepang ana ing kene. Jaiku tegese: (5) Paprentahane wong Walanda iku (bakal) diusir dening Djepang sing kalah perange.

- (6) *Nanging ajwa kaliru,* (6) Ananging den eling lan adja kongsi salah pangira, awit (7) kawruhana ing udjaring wetja kang wus tinamtu, jaiku kang bakal kalakon mau, (8) amarga **sanadyan paprentahane wong Walanda iku kendak (kasor), ananging mungguh kendake paprentahane wong Walanda mau, kaja bebasan mendake gunung ksb,** (9) mula ija wus masti bakal **katon tilase (bekas),** (10) dadi ija beda manawa karo paprentahane wong Djepang iku.
- (7) *sumurupa kanda kang tinamtu,*
- (8) *nadyan mendak mendake gunung wus pasti,*
- (9) *masih katon tabetipun,*
- (10) *beda lawan djurang gesong.*

- (11) *Nadyan bisa mbarendjul,* (11) Apa sababe? Mula mangkono djalaran sanadyanta paprentahane wong Djepang iku bisaa muntjul (nungul), utawa unggul menang djurite (perange) mungsuh lumawan ing paprentahane wong Walanda, (12) nanging ing sarehne wong Djepang mau ora betjik lan ora ngadil utawa tanpa tepa² sarta paprentahane tanpa budhi paramarta mula wong (paprentahan) Djepang ija mesti bae enggal banget djungkare, runtuh paprentahan lan nagarane. (13) Anadene mungguh kalakone wiwit obah²aning mendake paprentahane wong Walanda utawa munggule paprentahane wong Djepang ana ing kene iku wus pinasti dening karsaning Pangeran, (14) manawa ngantjik ing tahun Sangkala (Tjandrasangkala/tahun Djawi) jaiku ing (15) angkaning tahun 1850 (Tjandrasangkala), ija ing kono wiwit anane wong² Djepang pada ngeDjawa.
- (12) *tanpa tawing enggal djugrugipun,*
- (13) *kalakone karsaning Hijang wus pinasti,*
- (14) *jen ngidak sangkalanipun,*
- (15) *sirna tata estining wong.*

- (16) *Sasedyane tanpa dadya,* (16) Dene jen ing mangko wus wajahe ing tahun 1850 Tjandrasangkala utawa

(17) *satjipta tjipta tan
polih,*

(18) *kang reraton raton
rantas,*

(19) *mrih luhur asor
pinanggih,*

(20) *bebendu gung
anekani,*

(21) *kongas ing kanis-
tanipun.*

(22) *wong agung nis
gungira.*

(23) *sudireng wirang
djrih lalis.*

(24) *ingkang tjilik tan
tolih ring tjilikira.*

(25) *Wong alim alim
pulasan.*

wiwit mratahe wong² Djepang ngeDjawa ksb. ija ing kono iku wiwitaning djaman bebendu, tegese djaman wilalad, sarta ija ing mangsa iku (samana) pikiran lan kekarepaning manungsa kang ginajuh tanpa dadi, samono uga (17) kang tjinipta uga ora bisa tumeka. (18) Dene kang areraton, nagara² lan paprentahane pada rantas, amarga (19) pada ngangkah ing kaluhuran, nanging sarehne angkahe angkaramurka, mula ing wekasan ija bandjur tinemu asor, djalaran luput saka ing wewatone kukum budhi kang ngadil².

(20) Anuli sawuse manungsa lan bangsa² wus kaduk anggone pada ngegungake angkaramurka, ing kono bandjur katekan bebendu gede, (21) sarta ija ing sadjroning bebendu mau kahanane manungsa temah saja kongas kanistane, djalaran (22) wong² kang agung luhur temahan dadi pada ilang kaluhuran lan kahurmatane. Mula sawise kadadejan wong² agung sirna kaagugane, (23) ing wekasan dadi kuwalik budhine, marga dene bandjur pada wani ing wirang wedi ing pati. (24) Ing sarehne wong² agung mau wus pada sirna dradjad kaluhuran lan kahurmatane awit dene anggone wus pada wani ing wirang lan wedi mati iku, wekasan bandjur dadi ilang prabawane tumrap marang saandahane wong² tjilik, mula kang mangkono mau uga bandjur andjalari ing wong² tjilik temah ora ngrumangsani anggone pada dadi wong tjilik, sarta anuli bandjur andjalari wong² tjilik pada wani marang wong gede, amarga rinasa dumehe sapele budhine asor lan nista. (25) Sabandjure ing sadjroning djaman bebendu mau ing kono dadi kahananing

(25) ndjaba putih ndje-
ro kuning,

(27) ngulama mangsah
maksijat,

(28) madat madon mi-
num main,

(29) kadji kadji amban-
ting,

(30) dulban ketu putih
mamprung,

(31) wadon nir wadon-
ira,

(32) prabawa salaka
rukmi,

(33) kabeh kabeh mung
marono tingalira.

(34) Para sudagar hi-
ngargya,

(35) djroning djaman
keneng sarik,

(36) marmane sai-
sining rat,

wong² alim katemahan amung pada alim
alime pulasan bae, (26) ing ndjaba tata
lahire udjare sutji, putih, resik, ananging
ing ndjerone satemene atine ala druhaka,
angkara-murka, jaiku kuning rupene, te-
gese kaja wateke Batara Kala. Dadi udjare
alim ksb. sanjatane ora tulus ndjaba ndje-
ro, djalaran ing batin salugune amung nga-
ja melik pakoleh. (27) Dene para ngula-
ma bandjur akeh kang pada karem marang
panggawe ala kang nenuntun marang mak-
sijat, anerak sarak, sarak ginawe kekudung
kanggo nradjang lelaranganing Agama, u-
pamane (28) madat madon minum main lsp.
(29) Saja maneh dumadakan kadji² amban-
ting ing (30) serban lan ketune putih binu-
wang sebrung kadi pratingkahe wong
kawuron (mabuk); (31) utawa maneh ing
sadjroning wektu iku, samana wong² wa-
don (kaum wanita, kaum putri) bandjur
ilang martabate, tegese sirna kadjatening
kawanitane, (32) awit tingale bandjur ma-
mrih marang kahanan lahir pandeng ing
barang² gebyaring emas salaka inten kang
melik², (33) mangkono kalumrahane kang
akeh², dadi sakabehe mau prasasat amung
pandeng marang harta banda kajadene e-
mas salaka inten kang pada den imanake.
(34) Sabandjure, ija ing wektu iku kaum
sudagar utawa bangsa sugih bae kang den
hurmati, (35) mangkono mungguh kaha-
nan kang aneng sadjroning djaman sarik
mau, (36) mulane manungsa² ing saising

(37) *sangsarane saja
mentjit,*

(38) *nir sad estining
urip,*

(39) *iku ta sangkala-
nipun,*

(40) *pantoging nandang
sudra,*

(41) *jen wus tobat tan-
pa mosik,*

(42) *sru nalangsa nari-
ma ngandel ing Suk-
sma.*

(43) *mBok parawan
sanggawang duhki-
teng kalbu,*

ndjagad rat (37) pada nandang sangsara sangsaja mutjak, akeh kang nemahi kasrakat, (38) kasangsaran kang kaja mangkono mau tumekane ing tahun 1860, (39) iku angkaning tahun Sangkala (Tjandra-sangkala), (40) ing wektu iku (samana) kahanane ngasudra-papa entek²an, (41) ing wekasan satemah pada tobat pada pratjaja marang kang Amurbeng titah kalajan seru mungkul patobate saengga tanpa nganggo mobah mosik, (42) salijane amung anggone pada banget nalangsa sarta pada pratjaja ngandel marang kawasaning Kang Murbeng Alam.

(43) Ing sadjrone djaman iku, para sardjana lan para sudjana utawa para pudjangga rumangsa banget sedih susah atine, amarga ora betah ngrasakake hardaning kahanan kang kaja mangkono mau, mula sawuse pantog puteking pamikir, wekasan bandjur amung kari sanggawang bae देने susahing ngati tanpa upama.

Makaten kawontenan² ing wetjanipun Ki Djaka Lodang ingkang wonten ing salebetipun djaman sarik ksb. ngantos ing rehning sangetipun kasisahan sarta sangeting prihatosipun para sardjana para sudjono miwah para pudjangga wau, ing

(44) *Djaka Lodang nab-
da malik,*

(45) *nanging ana mar-
manipun,*

(46) *ing wetja kang wus
pinasti,*

(47) *estinen murih kala-
kon,*

ngriku (44) Ki Djaka Lodang
welas ningali, nunten angan-
dikani malih kadi angengimur
dateng ingkang sami nandang
prihatos, supados samija lipur
sungkawanipun saha sampun
ngantos sanget? anggenipun sa-
mi sisah tuwin prihatosing ma-
nahipun. Menggah pangandi-
kanipun Ki Djaka Lodang ing-
kang kadi pangimur² wau ma-
katen: (45) "He, para kita
kang pada eling, adja banget
kadawa² anggonira pada nan-
dang susah lan prihatinira iku,
amarga sanadyanta kahananing
wahanan kang wus uga kaja
mangkono mau, nanging sate-
mene ing besuk (samanten) a-
masti bakal ana marmane, jai-
ku karanane kang dadi wewatese,
(46) awit dene udjare wetja
kang wus pinasti saka ing pe-
pestening Pangeran. (47) Ana-
nanging sanadyata kaja unining we-
tja kang dadi ing marmane kang
kaja bakal kaandarake ing mang-

(48) Sangkalane masih
nunggal djaman-
ipun,

(49) neng sadjrone ma-
dya akir,

(50) wiku sapta ngesti
ratu,

(51) ngadil parimarmeng
dasih,

(52) ing kono karsaning
manon.

(53) Tinemune wong
ngantuk anemu ke-
tuk,

ko, ewa samono kita uga pada
angestija supaja bakal bisaa ka-
lakone kadadejaning pandjang-
ka mau.

(48) Mungguh ing tahune Tjan-
drasangkala, iku isih anunggal
djaman. (49) Jaiku ana sadje-
roning pungkasane tengah2aning
djaman. (50) Ing kono pepa-
rengane angkaning tahun 1877
Tjandrasangkala (51) bakal prap-
tane ngadiling Hyang Kang
Maha Sutji marang kita kabeh
(bangsa Indonesia) (52) djala-
ran ija aneng sadjrone tahun
iku karsaning Pangeran ang-
gone ndawahake kamurahane
marang para kita kabeh bang-
sa sanuswantara iki.

(53) Anadene mungguh wudjud-
ing kanugrahan utawa sakehe
kanugrahaning Pangeran kang
linimpahake marang kita kabeh
mau, iku kongsi kaja bebasan:
tinemune wong ngantuk anemu
ketuk, tegese tanpa kinira2
tumibaning kabegdjan mau,

(*, tahun Umum (masehi) 1945

(54) *malenuk samargi*
margi,

(55) *marmane bungah*
kang nemu,

(56) *marga djroning ke-*
tuk isi,

(57) *sesotya kantjana*
abyor.

(54) djalaran ija ing wektu
iku (samana) saindenging Nu-
swantara ing ngendi² panggon-
an pada mardika wudar saka
pandjadjahane wong (papren-
tahan) Walanda, (55) mula ki-
ta kabeh bangsa Indonesia kang
pada nemu (antuk) kamardikan
ija bandjur pada banget bungahe
(56) amarga ing sadjrone kamardi-
kan mau isi, (57) samubarang
pawetu (kekajaan) kang edi peni
kang gede banget adjine kaja-
dene sesotya kantjana kang
abyor jaiku pametune djagad
Indonesia kabeh kang ngasilake
sarta dadi kasugijaning para ka-
wula (rakjat) sa Nuswa bangsa.

5: MURAD MAKSUDING WEDARAN

DJANGKANIPUN

SANG PUDJANGGA

ingkang kaendakaken

dateng

KI DJAKA LODANG

(kasebat ing ngadjeng)

- 1) **Djaka Lodang gumandul.** Maksudipun Djaka Lodang pitados (pitaja), gumantung utawi gumandul. Dados tembung gumandul wau werdinipun kados anedahaken tumrapping kapitadosan dateng Pangeran. Dene kapitadosan ingkang kamaksudaken, rehning ukaraning djangka punika

katudjokaken dateng ramalaning djaman, mila kapitadosan
ksb. inggih katumrapaken dateng kawontenan? ingkang
bade kalampahan, sarta ing rehning kawontenan? wau
kados sampun awit karsaning kodrat, mila Sang Pudjangga
ladjeng anggantungaken kapitajanipun kemawon dateng Pa-
ngeran utawi asrah masa bodoa tumrap kados pundi ka-
wontenaning nasib kita awon utawi saenipun manawi
bade kadadosan ewah²aning djaman (overgangspaniode)
ingkang tamtu bade kita alami ing nalika wekdal puni-
ka (samanten), inggih ing salebeting kawontenanipun
ramalaning djangka punika.

(2) Praptaning pang ngetengkrang srumuwus. Mak-
sudipun sadumugining mangsa-kala Ki Djaka Lodang inggih
Sang Pudjangga kados boten mawi sumelang utawi uwas²
anabda (sesorah) kalajan sora (suara keras). Tembung mangsa-
kala punika ing ngriki winardekaken saking tembung pang

utawi epang, pinirit saking laras²ing ukara saking saderengipun ingkang mungel gumandul wau, dados menggah tembung ingkang gumatok, inggih punika: gumandul ing pang (ngepang). Ananging ing sarehning ukara punika ladjeng tumrap wonten ing djangka ramalaning djaman, dados punika sanes tembung ingkang tumuju dateng panging wit²an, mila pang (epang) wau mbok manawi ladjeng anggadahi maksud trap²aning djaman utawi inggih aretos kawontenaning mangsa kala wau, utawi ing ngriki bilih ing tembung kita basa Indonesia winastan *smatu ketika pada masa peralihan* (ewah²an), ing tembung mantja limrahipun ladjeng winastan *overgangperiode*. Ing saladjengipun ukaraning tembung: ngetengkrang sru muwus. Maksudipun inggih ing sasampunipun dumugining trap²aning djaman ewah²an wau, ing ngriku Sang Pudjangga inggih Ki Djaka Lodang ladjeng ngetengkrang, tegesipun kados lenggah ngetengkrang sarwi anabda (witjanten) sora, punika mbok manawi tjetanipun ingkang kamaksudaken dening Sang Pudjangga ing sasampuning datengipun *overgangperiode* wau, anunten ladjeng wiwit kawedaraken ramalaning djangkanipun, sarta ing rehning sampun waskita ing saniskara, dados anggenipun angandikakaken wetjaning djangka ksb. anunten boten mawi ringa² utawi ragu² kados upaminipun tijang lenggah ing sak saketjanipun klajan ngetengkrang etja² boten mawi sumelang utawi wigih², punapa malih suwantening pangandikanipun sarwi sora (seru) supados sageda kapiireng dening umuming tetijang katah inggih dumateng kita sadaja

sabangsa punika. Mangsuli maksud²ipun tembung pang utawi e pang ksb. wau, jen kita tlisir, ungeling djangka ingkang makaten wau (praptaning pang ngetingkrang sru muwus), punika kados sampun limrah bilih ing saben² angger para pamedar sabda ingkang tumudju dateng tetijang katah utawi dateng umum punika ladjeng manggen wonten satunggiling panggenan ingkang inggil, kadosdene upami ratu ing djaman kina ladjeng lenggah wonten sitinggil, (siti inggil) utawi kados ugi manawi ing sapunika para pamedar sabda bilih sesorah (pidato) sami wonten ing podium utawi mimbar. Dados jen makaten sabdanipun Sang Pudjangga wau upaminipun kasanepakaken kados satunggiling tijang pidato, inggih sampun gumatok, bilih ingkang kamaksudaken pang punika inggih ladjeng kadosdene sawenehing panggenan utawi papan ingkang inggil kados sarupinipun podium utawi mimbar utawi ing papan inggil (sitinggil). Menggah sabda pandjangka (ramalan)ipun makaten:

(3) **Eling eling pasti karsaning Hyang Widhi.** Maksudipun punika sampun tjeta menggah ingkang pinikadjengaken Ki Dja-ka Lodang wau, kadjengipun awewarti ing pepenget, utawi angengetaken bilih **sampun tamtu dening karsaning Pangeran** kawontenan ing nalika punika (samanten) utawi wonten salebetipun ing djangka ksb, ing ngriku bade angalami tataran²ing mangsakala (wahjaning mangsa-kala), ingkang bade kadjarwakaken sadaja punika, awit sampun dados papasten ingkang boten kenging

sininggahan, dene papasten wau inggih punika bade kalampahan-
ipun kawontenan kados ksb. ngandap punika:

(4) **Gunung mendak djurang mbrendjul.** Maksudipun punika pasemon (saloka), **gunung** punika sanepanipun **paprentahan Walandi**, **djurang** punika sanepanipun **paprentahan Djepang**. Dados **gunung mendak**, punika aretos **paprentahan Walandi ingkang kadadosan mendak**, tegesipun kendak, ngendek (kendek) mlelep utawi mendelep. Dene **djurang mbrendjul**, punika aretos **paprentahan Djepang ingkang kadadosan munggul**, tegesipun nungul, muntjul utawi mantungul (mentongol) lsp. pramila ing ngriku saladjengipun wedaraning sabda ladjeng katjetakaken:

(5) **Ingungsir pradja prang kador.** Tegesipun punika diusir (digusah, disingkirake) **dening pradja sing kalah perange**. Dados jen makaten sampun njata, bilih **gunung mendak djurang mbrendjul ingungsir pradja prang kador** ksb, punika ingkang dipun maksudaken ingkang terang lan njata, tegesipun: **paprentahan Walanda kendek** (mandelep), **paprentahan Djepang nungul** (munggul), utawi terangipun malih **paprentahan Walanda diusir dening Djepang sing kalah perange**. Anunten saladjengipun wedaraning sabda malih makaten:

(6) **Nanging ajwa kaliru.** Tegesipun: nanging adja kliru. Terangipun punika anjarijosi dateng kita, supados kita sampun ngantos klintu pandalih, bilih paprentahanipun tijang Walandi ingkang sampun dipun usir dening Djepang ksb. ladjeng namung bade kandeg samanten kemawon, mila kita inggih taksih kaengetaken malih, supados samija kijat kapitadosanipun dateng udjaring wetja ksb. makaten ungelipun:

(7) **Sumurupa kanda kang tinamtu.** Tegesipun kita sami nju-
merepana (menginsjafi) ing kanda ingkang sampun bade pasti
kadadosan. Bade kadadosan punapa? Ing ngriku ladjeng kanja-
takaken malih makaten:

(8) **Nadyan mendak-mendake gunung wus pati.** Tegesipun
makaten: **sanadyan semendak²ipun utawi saambruk²ipun**
paprentahanipun tijang Walandi, punika amasti:

(9) **Masih katon tabetipun.** Maksudipun taksih katingal tilas-
ipun, utawi bekasipun. Dados tjetanipun malih punika: **meng-
gah sadjatuh²ipun paprentahan Walandi wonten ing In-
donesia ngriki punika, sanepanipun kadosdene mendak-
ipun redi ingkang tamtu taksih katingal utawi wonten be-
kas²ipun, dados boten saged itjal mbabarmisani, utawi bo-
ten saged itjal blas ing sanalika punika wau.**

(10) **Beda lawan djurang gesong.** Tegesipun benten kalijan
djurang nggronggong utawi growoh. Ukara punika taksih sam-
betipun saloka bilih samendak²ipun redi ingkang taksih katingal
tabetipun punika wau amasti benten sanget menggahipun kawon-
tenan bilih kabandingaken kalijan kawontenaning djedjurang gro-
wuh ksb. Djalaran djurang growoh punika winastan ringkih ngu-
tawatosi, dados tjetanipun kalih pada (9,10) punika aneangaken:
**sa djatuh²ipun, paprentahan Walandi anggenipun kawon
perang (ambruk nagarinipun paprentahanipun wonten ing
ngriki), punika wau tamtu boten kalijan kamimpangan
(kemenangan)ipun Djepang ksb.**

(11) **Nadyan bisa mbarendjul.**

(12) **Tanpa tuwing enggal djugrugipun.** Tegesipun kalih pada
punika, *sanadyan Djepang wau mimpang djuritipun, saged
ngusir (ngawonaken) paprentahan Walandi wonten ing ngri-
ki, nanging ing sarehning kados kawontenanipun djedjurang ing-
kang growoh mbebajani, utawi boten saenipun anggenipun boten
ngadil utawi boten tepa² tandukipun (sikepipun), utawi papren-
tahanipun tanpa budhi paramarta, pramila kawontenanipun inggih
ladjeng boten kijat, awit ladjeng boten benten kadosdene djedju-
rang ingkang tanpa tetawing (fondamen) saha ingkang amasti
kemawon ladjeng gampil sanget ambruk lan djatuhipun ka-
wontenaning paprentahan lan nagarinipun.*

(13) **Kalakone karsaning Hyang wus pinasti.** Tegesipun kalamphanipun awit saking karsaning Pangeran sampun pinasti sampun kapastekaken. Maksudipun, ing ngriki inggih punika kalamphaning wiwit mendakipun paprentahan Walandi utawi wiwitebhipun ada²ning tetijang Djepang utawi kenging winastan wiwit pangadjawinipun tetijang Djepang detang ngriki (Indonesia). Saladjengipun anunten katerangaken ing wantjinipun (masanipun) punika wau :

(14) **Jen ngidak sangkalanipun.** Tegesipun: jen wus ngantjik ana ing tahun Sangkala. Ing ngriki perlu katerangaken menggahipun tahun Sangkala punika. Tahun Sangkala punika limrahipun dipun wastani tahun Saka (Caca), ananging petanganipun wonten kalih rupi, inggih punika ingkang limrahipun dipun wastani Tjandrasangkala, tuwin Surjasangkala. Tahun kekalih (Tjandrasangkala lan Surjasangkala) punika gadahanipun tijang Djawi/Indonesia pijambak, dados inggih punika ingkang winastanan tahun kita ingkang asli utawi inggih winastan tahun nasional saestu. Dene tahun umum ingkang kita anggesapunika, punika winastan tahun Masehi, manut pepetanganipun saking Nabi Ngisa. Ananging, tahun Sangkala, (Caca) wau manut pepetangan ingkang dipun bangun dening Empu Sangkala, inggih punika Adjisaka, dados punika gadahanipun kita pijambak wiwit ing purwakala, wiwit angkaning tahun: 1, maturut² hingga sapriki, ingkang ing wekdal punika, tahun kita pijambak wau umuripun sampun dumugi angka: 1888 Tjandrasangkala, utawi jen kaetang ing tahun Surja sampun angka 1834 Surjasangkala. Tahun Tjandrasangkala punika tegesipun petanganing tahun kita ingkang nganut petangan lampah²ing rembulan (wulan), dene Surjasangkala, inggih punika petanganing tahun kita ingkang nganut petangan saking lampah²ing surja (Srengenge). Dados kita ing kina, anggadahi tahun kekalih, wulan kalih, ingkang sapunika wulan wau anunten winastanan mangsa, saladjengipun kita anunten anggadahi petangan dinten ugi kalih, inggih punika dinten pepitu lan dinten gangsal (pekenan utawi pasaran). Mila sampun njata² bilih kita ing kina² wau anggadahi kabudhajan ingkang luhur (inggil), montjer kalok ing djagad raja. (*)

(*) Saladjengipun bilih para nupiksa kirang tjeta bab²ing angkaning tahun ksb saged amirsani wonten salebeting serat Purwa-Bharata utawi Serat Djajabaja Pinardi l ing ngriku wonten katerangan²ipun sawatawis.

(15) **Sirna tata estining wong.** Tegesipun: tahun 1850. Terangipun tembung Sangkalan punika makaten: Sirna watak: 0, tata watak: 5, esti watak: 8, wong watak: 1). Punika tumraping petangan tahun Sangkala ladjeng kawalik, ing wingking dados ngadjeng, ing ngadjeng dados wingking, dados tjetanipun angka: 0581, ladjeng kawalik grembyang dados: 1850. Ananging ing tahun 1850 ksb. ingkang kamaksudaken miturut petangan Tjandrasangkala; djalaran tahun Surjasangkala punika winastan sampun kapedjahaken nalika ing djaman Walandi saha ing saderengipun kawontenaning panjeratipun djangka punika. Saladjengipun terusipun katerangan, inggih ing tahun Djawi (Tjandrasangkala) angka 1850 punika jen kapetang ing angkaning tahun Masehi utawi tahun umum limrah punika, samanten amarengi ing angkaning tahun 1919, saged ugi nalikanipun ing wekdal punika ing ngriku dados arah² kirang langkungipun mratahipun tetijang saking tanah Djepang wonten ing tanah Djawi inggih ing Indonesia punika. Malah² enget kula nalikanipun ing wekdal samanten, kados usumipun tetijang Djepang sami ngobralaken barang²ipun mawi tjara mawarni², kadosdene samanten wiwit wontenipun model senggotan utawi gimeran, utawi untung²an lsp; malah² samanten, ugi kula taksih enget dening ramalan²ipun sawenehing tetijang, kados wonten barang obat²an ingkang saking Djepang, dipun wastani Djintan, punika dening tetijang wau dipun ramali saking tjekakan (singkatanipun tembung: Djepang Ingin Tembak Antero Nederlandsch Indie. Makaten menggahing enget kala nalika modalipun kawontenan ing wekdal antawisipun tahun 1919 utawi 1850 th. Djawi ksb, bab punika sampun tamtu para pandjenengan ingkang sami ahli² bade langkung saged nggambaraken ingkang langkung² kaleresanipun.

(16) **Sasedyane tanpa dadya.** Tegesipun sasedyanipun boten saged dados. Makaten saladjengipun wedaraning djangka ksb, maksudipun, inggih ing salebetipun wiwit ing angkaning tahun 1919, utawi wiwitipun wahjaning mangsa-kalaning djaman (overgangperiode) wau ing ngriku anunten punapa² ingkang kita kadjengaken utawi ingkang kasedya boten tumandja, dados awuk, tanpa damel, utawi boten saged kadadosan (sia²).

(17) **Satjipta-tjipta tan polih.** Tegesipun punapa ingkang kita tjipta inggih boten saged makantuki, boten angangsaken, utawi boten amakolehi, dados kalih pada (16, 17) punika retosipun sami kemawon, nedahaken bilih samukawis gegajuhan (tjita²)

ing nalika punika (samanten) boten saged makantuki punapa², utawi baten paedah, hasilipun namung 0 (nul) kemawon, sanadyanta sarupining gegajuhan ksb. wau menggahipun ing kapribaden utawi tumrap bebrajan.

(18) **Kang raraton-raton rantas.** Tegesipun ingkang sami are-raton sami rantas utawi dadal. Dados wedaraning wetja punika boten amung tumudju tumrapipun kawontenan ing ngriki kemawon, nanging inggih sanadyan ing lintu² nagari sadjagad rat, pararaton ing donja, ing pundi² panggenan nagari² utawi paprentahaning bangsa² katah ingkang sami ngalami karisakan, dadal utawi rantas. Kawontenan punika kaetang wiwit ing sasampunipun perang donja ingkang kapisan, ngantos ingkang kaping kalih, wiwit ing tahun 1918/1919 ngantos dumugi ing tahun 1941 (th. umum), punika kaparaketos bilih boten sakedik nagari² mantja ingkang sami kabrasat dadal rantas bosah-basih dening kawontenaning dahuru (huru-hara) ning peperangan, kados dene ing nalika samanten wiwit wontenipun, perang saderek ing Spanjol, nunten Itali Itopi perang saderek ing Tiongkok, ladjeng wontenipun peperangan Tiongkok Djepang utawiladjeng mbledosipun perang donja ingkang kaping kalih, dadalipun nagari² ingkang sami katjaplok (kaanslus) dening Djerman, enget kula ngantos 13 nagari, wusananipun anunten Djerman pijambak ladjeng ambruk (djatuh), sarta anunten kasusul ambrukipun Djepang ingkang bade nge kang Asia, makaten saladjengipun.

(19) **Mrih luhur asor pinanggih.** Tegesipun angarah ing kaluhuran ananging wekasanipun pinanggih asor (nista). Inggih ing saantawisipun sasampuning perang donja sapisan ngantos sadumuginipun perang donja ingkang kaping kalih punika gegajuhaning manungsa sanadyan ugi tumrapping pandjangka pulitikipun nagari² anggenipun sami angangkah ing kaluhuranipun pijambak² mangka sadaja wau wekasanipun satemah amanggih asor, awit gegajuhanipun kaduk angkaramurka lepat saking dasar²ing budhi kamanungsan utawi kukuming budhi ingkang ngadil (keadilan).

(20) **Bebendu gung nekani.** Tegesipun bebendu ingkang ageng andatengi. Mila sasampunipun manungsa ing bangsa² sampun sami sanget anggenipun angegungaken hardaning angkara-

murka wau, ing ngriku ladjeng kadatengan bebendu ageng saking karsanipun ingkang Kuwuos.

(21) **Kongas ing kanistanipun.** Tegesipun mubal (kongas) kanistanipun. Kongas tegesipun kambet, utawi ganda, nanging ing ngriki aretos angubalaken (amudalaken) utawi inggih angungasaken ing kanistanipun ksb. dados kawentar asoring bebudhenipun. Ing nalika punika kawontenaning bebrajan wekasanipun ladjeng kadjog (kaposot), amargi :

(22) **Wong agung nis gungira.** Tegesipun tetijang ageng utawi tetijang luhur (pangkat) ladjeng dados sami itjal kaagunganipun (kaluhuranipun) amargi dene anggenipun ladjeng karem ing lampah nista.

(23) **Sudireng wirang djrih lalis.** Tegesipun wani ing wirang wedi ing pati. Inggih lampahipun budhining agesang ingkang nista (asor) ksb. amargi saking anggenipun tumindak sampun wantun ing wirang adjrih ing pedjah, dados nami agesanging budhi ingkang kuwalik, ing mangka menggah dradjading kaluhuran kautaman punika kedah kados dene bebudhenipun sinatrija. Upami Pantja Pandawa, potjapanipun **katimbang wirang aluwung mati**, utawi manawi perang inggih ladjeng **katimbang bali ndalan luwih betjik bali aran**. Dados boten wonten bilih ing atasing budhi satrija punika ladjeng wani wirang wedi ing pati, utawi jen perang katimbang bali aran luwung bali ndalan kados pratingkahipun sata Korawa. Saladjengipun, mila inggih sasampunipun tetijang agung katah ingkang sami nir (sirna) kabudhajanipun utawi mrosoting dradjad kahurmatanipun, anunten kadadosanipun wekasan kawontenaning bebrajan nemehi umrik, eja-ejo, awit:

(24) **Ingkang tjilik tan toleh ring tjilikira.** Tegesipun ingkang alit boten noleh anggenipun dados alit, utawi para kawula (rakjat) kados boten sami angrumaosi dados kawulaning nagari, utawi ladjeng boten adjrih kalijan tetijang ageng, mila ing ngriku tetijang ageng ladjeng boten kadjen (terhormat) sarta tanpa prabawa lan boten andajani dateng tetijang alit utawi rakjat djelata. Makaten wit milanipun tetijang alit ingkang anunten ladjeng boten toleh anggenipun dados alit ksb. wau.

(25) **Wong alim-alim pulasan.** Tegesipun sampun tjeta. Ing-
gih kawontenan ing salebetipun djaman wau kasebataken katah
kawontenaning tetijang alim namung pepulasan kemawon, tegesi-
pun alim ing ndjawinipun kemawon, **kados upami pratingkah-
ing Pandita Durna.**

(26) **nDjaba putih ndjero kuning,** ndjawinipun (ing lahir)
udjaripun sutji, putih, ananging ing nglebetipun (batosipun) sa-
lugunipun awon druhaka, angkara-murka, inggih punika arupi
kuning ingkang ateges kados watakipun Batara Kala, djalaran
sajektosipun namung agaja mamrih pakoleh melik dateng kado-
njaan utawi ingkang amung tumudju ing kalahiran kemawon.

(27) **Ngulama mangsah maksijat.** Tegesipun punika inggih
sampun tjeta maksudipun anjebataken katah para ngulama² ing-
kang ladjeng karem dateng pandamel kamaksijatan, tegesipun
lelampahan ingkang anerak sarak, liripun sarak kadamel kekudung
kangge tindak druhaka ingkang nerak lelantaraning sarak²ipun
agami wau, upaminipun karem adamel kapitunaning lintu utawi
kapitunaning bebrajan namung perlu kangge kabetahanipun pi-
jambak.

(28) **Madat madon minum main.** Punika inggih sampun tje-
ta maksudipun sami ugi ing pandamel kamaksijatan.

(29) **Kadji-kadji ambanting.**

(30) **Dulban ketu putih mamprung.** Kalih pada punika mak-
sudipun dados satunggal. Tegesipun inggih ing kawontenan wau
katah kadji² ingkang sami kasupen ing pilenggahing pamungkulipun
dateng agami, katungkul dateng lampah kamaksijatan, saingga
kados pepaosipun ladjeng ambanting ambutjal serban tuwin ke-
tunipun petak, pambutjalipun mak sebrung (dibuwang sebrung)
kados² ketu utawi serbanipun wau sampun tanpa wonten ginanipun.

(31) **Wadon nir wadonira.** Tegesipun tetijang estri utawi kaum
wanita itjal kawanitanipun, terangipun itjal sesipataning kawani-
tanipun, tanpa wonten martabatipun.

(32) **Prabawa sakala rukmi.** Tegesipun awit kabekta dening
prabawanipun emas salaka inten.

(36) **Marmane saindenging rat.** Tegesipun mulane saindenging djagad.

(37) **Sangsarane saja mentjit.** Tegesipun sangsarane sangsaja mutjuk (mutjak). Kalih pada punika sampun tjeta punapa ingkang kamaksudaken wonten salebetipun djaman ingkang sampun kasebat nginggil, kados pundi kawontenan kamlarataning kawula alit ing wekdal wau amargi kaingsep ing kaum sugih, kaum kapital imperialis angradjalela, dados andjalari kamlaratan lan kasangsaraning tetijang alit telas2an.

(38) **Nir sad estining urip.** Tegesipun ing tahun 1860, Tjetanipun: Nir watak: 0 (das), sad watak: 6, estining saking esti watak: 8, wong watak: 1, nunten kawalik dados angka 1860.

(39) **Iku ta sangkalanipun.** Tegesipun inggih punika ing tahun Sangkala (Tjandrasangkala 1860 ksb.).

(40) **Pantoging nandang sudra.** Tegesipun pantogipun nandang kasudran. Ing ngriku tembung sudra punika kamaksudaken nista, saha ing sarehning kawontenan samanten wonten salebetipun djaman sarik ksb, mila kawontenaning agesangipun tetijang winastan ngantos mutjak budhi kanistanipun. Dados sudra wau ing ngriku ateges sudra papa, asor mlarat utawi nista, Nanging sanes Sudra ingkang amaksud saking namining bangsa utawi kaum ingkang ateges sudra saking pangkating bangsa ambumeni panataning ulah patanen kados nalika ing djaman Budha (*).

(41) **Jen wus tobat tanpa mosik.** Tegesipun sareng sampun tobat ladjeng mboten mawi mosik.

(42) **Sru nalangsa narima ngandel ing Suksma.** Tegesipun sanget nalangsa sarta anarimah kalajan pitados dateng ingkang Kuwaos. Kalih pada punika sampun terang maksudipun, tjetanipun, inggih ing salebetipun wekdal samanten, sasampunipun kawontenan memutjak kanistanipun, utawi inggih ing sasampunipun pantog kasudranipun, ing wekasan ingkang sami sinung kaengetan anunten sasampuning tobat dateng ingkang Kuwaos satemah kondjem rumaos tanpa daja lan kekijatan, amung sumarah saha sangget ing panarimah tuwin pitados dateng pepastenipun ingkang adamel gesang.

(*) Bab pepangkatan ing bangsa (kasta?) punika maosa keterangan ing wingking.

(43) **mBok parawan sanggawang duhkiteng kalbu.** Tegesipun menggahing tembung wetah: mbok parawan sanggawang susah atine. Ing ngriki mbok parawan punika kamaksudaken para ngalim utawi para budhi kapanditan saha para sardjana utawi para sudjana, tuwin para pudjangga utawi para ahli raos ingkang sami mungkul ing budhinipun. Makaten tjetanipun: mbok parawan, mbok ateges pawestri, werdinipun kaum (bangsa) lemah utawi lemes, punika mbok manawi retosipun inggih katudjokaken dateng para ulah kabudhen para manggalih sabar darana utawi para ulah ing raos lan kabatosan. Dene parawan inggih punika prawan tegesipun, tijang lemah (sabar djatmika) tur ingkang taksih resik (murni), inggih punika ulah kasutjen, para ulah kabudhen utawi kabatosan lsp, wau kalebet kaum ngalim (amargi lemah, lemes) tur sutji kados upaminipun prawan ingkang taksih murni ksb. Dados tembung mbok parawan wau mestinipun inggih maksudipun para sardjana utawi para sudjana lan para pudjangga lsp, wau ingkang sami meleng lan miraos dateng angen² tuwin gegajuhan ingkang linuhung. Ing nalika wau, para ahli kapudjanggan utawi para ingkang sumungku ulah kabudhen kados² sampun boten betah ningali hardaning kawontenan ingkang mutjak makaten wau, pramila sagedipun anunten muhung prihatos, rumaos boten saged maranani pambudidaja, temahan pantoging prana kanton meminta ing sih kamirahaning Suksma, dimugi Hyang kang Murbengalam paring pangapunten amrih enggal kaluwaraning djaman sarik utawi djaman bedendu kasebat wau.

(44) **Djaka Lodang nabda malih.** Tegesipun Djaka Lodang ngandika malih. Sasampunipun para ingkang ambek kabudhen utawi kapanditan, para ngalim sardjana sudjana utawi para pudjangga sami mutjak ing kasisahan tuwin prihatosipun anggenipun ngraosaken kawontenaning bebendu wau, ing ngriku ki Djaka Lodang (sang Pudjangga) welas ningali, anunten ladjeng ngandikani malih kados angengimur dateng ingkang sami prihatos, supados ingkang sungkawa samija lipur saha sampun ngantos sangget² anggenipun angraosaken, menggah sabdanipun malih wau makaten :

(45) **Nanging ana marmanipun.** Tegesipun, nanging (bade) wonten milanipun, utawi bade wonten nugraha lan kawelasan (ning Pangeran), inggih punika karana (djalaran) ingkang bade dados wewatesipun kawontenan ingkang makaten wau.

(46) **Ing wetja kang wus pinasti.** Tegesipun sampun tjeta, inggih ingkang kasebat wonten ing wetjaning djangka ingkang sampun pasti (kapastekaken) dening karsaning ingkang Kuwaos.

(47) **Estinen murih kalakon.** Tegesipun udinen (kabudija) murih sagedipun kelampahan. Tembung panika angengetaken dateng kita ing nalika punika, sanadyanta ing ngriku udjaring wetja ingkang sampun pinasti kados udjaring djangka ksb, estu² bade kadadosan, ewasamanten kita inggih boten kenging ladjeng namung kandeg pitados kemawon, utawi ladjeng namung sapasrahngalah kemawon, nanging ing ngriku kita inggih kapurih ambudidaja utawi angesti dateng punapa bade dawahing pepasten wau, dados terangipun kedah amasta ing pasti, ngihtijari ing kadar, utawi miradati dateng ing kodrat, amrih sagedipun kaleksanan ing atasing gegajuhan kita sadaja wau. Dados tjetanipun malih, sanadyan ugi djangka ksb. sampun pasti dawahipun, nanging manawi kita ladjeng boten waspaos saderengipun, punika pakan-
tukipun gampil nemahi tuna lepat, kabesturon, awit kalepyan dene lirwa ing pasta ananging anggajuh pasti ing panglamunan, wasana samangsa dawahing pasti saestu temahan boten saged amitajani. Ing mangka pepaosipun witing pasti punika njata, ing pundi kita sumerep pasti ing saderengipun kanjatahan(?). Ananging kita pitados ing pasti wau, amargi lwiring kawontenan ingkang kadadosan² punika kanjatahanipun kapara jekti. Dados, punapa ingkang ksb. ing dalem djangka wau salugunipun nedahaken kalampahaning wontenipun pasta lan pasti dateng kita prasami, perlunipun, sasampunipun kita saged mangertos gegambaranipun bade dawahing pasti, anunten kita wau ladjeng sage-
da adamel pasta, tegesipun warana, sarana, utawi iktijaringkang tumudju dawahing kadar.

(48) **Sangkalane masih nunggal djamanipun.** Tegesipun tahunipun Sangkala (Tjandrasangkala) taksih anunggil djamanipun.

(49) **Neng sadjrone madya akir.** Tegesipun wonten salebetipun akir tengahaning djaman. Satunggal djaman punika 100 tahun. Dados madya akir ing djaman punika kirang langkung antawisipun angka 75, kados ingkang bade kasebat ngandap ing tahun 1877 Tjandrasangkala. Punika boten geseh wonten ing madya akiring djaman ingkang kaping 19 (abad ke: 19).

- (50) **Wiku sapta ngesti ratu.** Tegesipun ing tahun 1877 Tjandrasangkala. Wiku watak : 7, sapta watak : 7, ngesti watak : 8, ratu watak : 1. Dados terangipun : 7781 ladjeng kawalik dados 1877.
- (51) **Ngadil parimarmeng dasih.** Tegesipun ngadil kamirahaning Pangeran kalimpahaken dateng dashipun, inggih para kawula (umatipun) ing atasipun kita sadaja bangsa (Indonesia) punika.
- (62) **Ing kono karsaning Manon** Tegesipun ing kono karsaning Pangeran.
- (53) **Tinemune wong ngantuk anemu ketuk.** Punika bebasan menggahing kabegdjan ingkang tanpa kininten². Inggih kabegdjan punika saking parmaning Pangeran dateng kita anggenipun paring kawelasan utawi kamirahan ngantos saengga bebasan tinemune wong ngantuk anemu ketuk. Nanging punika kajektosanipun, manawi ngantukipun kita wau, amargi saking anggenipun mentas sisah, awit sangeting prihatos wau, satemah katarimah ing pamudyaniipun (panalangsanipun), nunten manggih begdja lan kanugrahan ingkang sakelangkung agengipun.
- (54) **Malenuk samargi-margi.** Tegesipun punika sampun terang. Dados inggih wudjuding kamirahan utawi kabegyan wau ngantos boten kantenan ing pundi² panggenan saindenging Nuswantara sami merdika wudar saking pandjadjahanipun bangsa Walandi.
- (55) **Marmane bungah kang nemu.** Tegesipun mila ingkang sami manggih bangsa kita inggih sanget sami bingah saha suka parisuka
- (36) **Marga djroning ketuk isi.** Tegesipun amargi ing salebetipun ketuk (kamardikan) kita punika isi :
- (57) **Sesotya kantjana abyor.** Tegesipun punika sampun terang. Tjetanipun inggih salebetipun kamardikan kita punika wau isi samukawis pawedal ingkang adi peni kadosdene sesotya kantjana lsp. inggih punika pawedaling djagad Indonesia sadaja ingkang sanget ageng hasilipun dados kasugijan (kekajaanipun) para kawula (rakjat) sadaja.

T I T I.

Keterangan namaning bangsa (kaum)

Kasebat ing Serat Pustakaradja djilid V, nalika djemasipun Prabu Dwipakeswara (Parasara) Ratu Ngastina III, sakatahing bangsa wau piratah ing damel sowang2, tjetanipun makaten :

1. Bangsa Brahmana, pinatah ambumeni panataning ulah Agami,
2. Bangsa Satrija, pinatah ambumeni panataning ulah nagari,
3. Bangsa Wasya, pinatah ambumeni panataning ulah padukunan (jen sapunika bab kesehatan lsp.).
4. Bangsa Danudja, pinatah ambumeni panataning ulah kaprawiran,
5. Bangsa Daneswara, pinatah ambumeni panataning ulah agramen amandjangaken harta pradja.
6. Bangsa Sudra, pinatah ambumeni panataning ulah patanen.
7. Bangsa Raksasa, pinatah ambumeni panataning ulah wewanan, grema, tuwaburu utawi negor wreksa, usung2, angkat djundjung ing sapanunggilanipun. **[Bangsa raksasa punika jen sapunika sampun boten wonten].**

Manut katrangan punika dados bangsa wau ing ngriku ateges kaum, ingkang kabekta saking *tingkat/kelas* ing pakarjan saha pandamelan utawi bakat tuwin kaahlenipun. Miturut tjarios2 ing kina2 pranataning nagari tumrap dateng bangsa pepitu wau dipun atur sanget premati, perlunipun ndjagi katertiban ing lampah2ing pranatan, djalaran manawi punika boten kaatur, utawimanawisanes tukipun ladjeng dipun tukaken, boten wande lampahing pranatan dados tumpang-suh.

Dados tjetanipun kaahlen utawi kaum (bangsa) wau inggih sami ugi kalijan jen samangke kados ingkang winastan *keachlian* utawi *bakat* ksb, utawi inggih kapirit saking bakating kadjiwan ugi. Awit, sanadyan pikiran lentip utawi tjerdas nanging bilih kalantipan wau kadjiwanipun tumudju dateng kekareman ingkang angegungaken kangge kauntunganipun pijambak kemawon, lah, punika jen kaetrapaken dateng bangsa Satrija utawi bangsa Danudja amasti inggih boten matuk, makaten saladjengipun bilih dasar2ing bakat utawi kadjiwanipun wau dateng patanen, punika ingkang matuk inggih kedah ambumeni ulah patanen.

Mila wontenipun bangsa pepitu wau ing nalika samanten inggih sae sadaja, nanging kelas utawi bangsa [kaum] wau samanten dereng wonten model2 tambahanipun tembung strijd ingkang ladjeng dados klassenstrijd kados samangke ingkang sering karembag2. Inggih sadaja wau boten rumijin boten samangke, sampun malih bab pangkat, lambok menapa kemawon bilih antawising satunggal lan satunggalipun punika ladjeng karem anduvehaken dateng lintu. annjaekaken [angegungaken] dirinipun pribadi, inggih sampun temtu kemawon leregipun nuntan dados strijdprogram; dados wosipun namining bangsa ingkang kalimrah dipun maksudaken klas punika, ing kina kadjengipun boten kangge nduveh2aken dateng bangsa utawi kaum lintunipun kados upaminipun dupeh bangsa Satrija ladjeng anduvehaken ing bangsa Sudra, nanging malah katjarijos, ksb. ing Serat Pustakaradjamadya, ing djamane Budha *pandjengenganipun Nata Pandawasa-laminipun sanget angluhuraken ing bangsa andap.*

Dados bab tembung sudra kados ingkang kapatjak ing dalem djangka ksb. punika sanes katudjokaken dateng namining bangsa Sudra ksb. wau, nanging kamaksudaken dateng tembung Sudra ingkang aretos dradjad andap, utawi sanes sudra ingkang maksudipun dateng wong tani.

*

Isinja diluar tanggungan pentjetak.

Pertj. „RISTAS” Mn.

89 x 90
19 x 61

~~912 100 801~~
~~345 0/2 284~~
~~678 845 869~~

~~389 845~~
~~012 678~~
~~345 901~~

~~100 141 121 26~~